

ЭКИ ТИЛДҮҮ ОКУУ КИТЕБИ – ТИЛ ЖАНА МАДАНИЯТТЫ ОКУТУП-ТААНЫТУУДА НЕГИЗГИ КАРЖАТ

БАЙТЕРЕКОВА Ж.

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
УДК. 413

Бүгүнкү күндө чет тилдерди окутуу процессинде көп тилдүү гана эмес, көп маданияттуу, башка маданияттын өкүлдөрү менен тилдик карым-катыш жүргүзө алган тил инсандарын калыптандырууда маданият аралык коммуникативдик компетенциянын ролу барган сайын жогорулоодо. Албетте, мындай маселелерди чечүүдө окуу китептеринин сапаты өтө маанилүү маселе экени талашсыз. Берилген макалада кыргыз тилин чет тили катары окутуу процессинде колдонулган эки тилдүү окуу китебинин концепциясы, структуралык түзүлүшү туурасында сөз козголот.

Бүгүнкү күндө көп тилдүүлүк жана көп маданияттуулук адамдардын ортосунда биримдикти жана маданияттар аралык алака- байланышты чыңдоодо өтө маанилүү маселе экени талашсыз.

Тилдер жана маданияттар аралык алака-байланыштын негизги максаты – көп түрдүү маданиятка жана тилдик көп түрдүүлүккө багытталган билим берүү. Бул багытта билим берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп эне тил менен чет тилдин булактарын бирдей колдонгон эки тилдүү окуу китеби эсептелет.

Эки тилдүү окуу китебинин негизги методологиялык принциби, биринчиден, эне тилдин негиздерин эске алуу жана өз маданиятына таянуу, экинчиден, маданият аралык карым-катнаш принцибин эске алуу. Эне тилди эске алуу принциби өз кучагына үч аспектини камтыйт:

- тил өздөштүрүүчүлөрдүн эне тилинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу;
- тил өздөштүрүүчүлөрдүн эне тили боюнча алган билимдерине, билгичтиктерине, көндүмдөрүнө таянуу;
- чет тилин окутуу процессинде эне тилиндеги фактыларды колдонуу [1.22].

Аталган негиздер (принциптер) “Кыргыз тили КМШ өлкөлөрүүчүн” (Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2012) аттуу окуу китебинде ишке ашырылган.

Бул окуу китеби учурдагы дидактикалык идеологиялардын негизинде эл аралык тажрыйбаларды эске алуу менен кыргыз тилин чет тили катарында окутуу процессинин натыйжалуу болушун көздөгөн методикалык изденүүдө жасалган аракеттердин бири болуп саналат.

Аталган окуу китеби кыргыз тили боюнча базалык билими бар жана кыргыз тилин андан ары окуп-үйрөнүүнү каалаган кеңири аудиторияга арналган.

Окуу китебинин концепциясына ылайык анын негизги максаты – маданият аралык коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу. Бул максат кеп ишмердигинин рецепциялык жана продукциялык түрлөрүндөгү (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) керектүү билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу аркылуу ишке ашырылат.

Кеп ишмердигинин бардык түрлөрү лингвимаданий материалдардын, б.а. өлкө таануу материалдары, кеп маданиятынын үлгүлөрү, улуттук-маданий концептер жана баалуулуктар, алардын эки тилдеги жана маданияттагы (кыргыз жана орус) колдонулуш өзгөчөлүктөрүнүн негизинде ишке ашырылган. Ошентип, окуу китеби тил үйрөнүүчүлөрдө акырындык менен кыргыздардын тилдик “дүйнө бейнеси” туурасында түшүнүктөрдүн калыптануусуна багытталган.

Сөз тил ээлеринин дүйнөсүн, алардын маданиятын, жашоо образын, улуттук мүнөзүн, менталитетин ж.б. терең жана дыкаттык менен изилдөөнүн зарылдыгы жөнүндө баратат. Арийне, кептеги сөздөрдүн колдонулушу, реалдуу кеп жаратуу көпчүлүк учурда сүйлөөчүнүн өздөштүрүп жаткан тилдин социалдык жана маданий жашоосу туурасындагы билимине жараша болот [5.102].

“Кыргыз тили КМШ өлкөлөрүүчүн” окуу китеби модулдук системада түзүлгөн. Модуль, өз алдынча, белгилүү бир коммуникативдик темада түзүлгөн бөлүк катары өз ичине эки сабакты камтыйт. Сабактар бирдиктүү схема менен түзүлүп, ар бири белгилүү бир бөлүктөргө бөлүнгөн: угуу жана окуу үчүн тексттер; тексттен кийинки тапшырмалар; лексикалык компетенцияны калыптандыруу үчүн тапшырмалар; грамматикалык түшүндүрмө жана грамматикалык компетенцияны калыптандыруу үчүн тапшырмалар; коммуникативдик тапшырмалар. Эки сабактан кийин модулду жыйынтыктоо катарында өз алдынча иштөө боюнча тапшырмалар берилет.

Окуу китеби эки тилдүү (кыргыз жана орус тилдеринде) болгондуктан, түшүндүрүүнү талап кылган бардык маалыматтар орус тилинде берилген. Ошентип, ар бир модуль жарым-жартылай адаптацияланган кыргыз тилиндеги текст менен башталат. Модулдун башында орус тилинде жазылган киришүү бөлүмүндө окула турган текстке кыскача түшүндүрмө берилет. Бул тил үйрөнүүчүлөргө мотивация берип, аларды угуу процессине алдын ала даярдайт. Алгач тил үйрөнүүчүлөр текстти угат, муну менен алардын угуу билгичтиги текшерилет, андан соң окуу билгичтигин калыптанат.

«Текстке тапшырмалар» деген бөлүктө окуу билгичтигин калыптандырууга багытталган көнүгүүлөр берилет. Бул көнүгүүлөр тил үйрөнүүчүлөрдүн көңүлүн тексттин жалпы маанисин түшүнүүгө гана эмес, тексттин структурасына да бурат. Алсак, окуу китебиндеги тексттен кийинки «Текстти маанилик бөлүктөргө бөлүштүргүлө», «Тексттен анын маанисин чагылдырган негизги сөздөрдү тапкыла», «Текстке план түзгүлө» ж.б. тапшырмалар берилген.

Лексикалык компетенцияны калыптандыруу боюнча тапшырмалар, ушул модулдун чегинде, кыргыз тилиндеги сөз жасоо, сөз айкаштары, сөз бирдиктери, лексико-грамматикалык семантиканы окуп-түшүнүүгө багытталган. Мисалы, кыргыз-орус тилдериндеги сөз бирдиктеринин жана сөз айкаштарынын, анын ичинде туруктуу сөз айкаштарынын, макал-лакаптарынын туура эквиваленттерин табуу ж.б. Мындан тышкары, бир эле ойдун кыргыз жана орус тилдеринде берилиш ыкмалары салыштырылат. Бул андан ары котормо боюнча боло турган тапшырмаларды аткарууга жардам берет.

Лексико-грамматикалык көнүгүүлөр менен иштөөдө окуу китебинин аягында берилген Глоссарий жардам берет. Мындан тышкары, бул жерде тил үйрөнүүчүлөрдүн эки тилдеги өз ара окшоштуктарды, эквиваленттерди издөө ишмердиги төмөнкү сөздүктөр менен иштөө аркылуу да калыптанат: Кыргызча-орусча сөздүк, Кыргыз ССР Илимдер Академиясы, Москва, 1957; Орусча-кыргызча сөздүк, Кыргыз ССР Илимдер Академиясы, Москва, 1965; Кыргызча-орусча фразеологиялык сөздүк, Бишкек, 2001.

“Грамматикалык компетенцияны калыптандыруу” бөлүмүндө кепте колдонулуучу грамматикалык бирдиктер, б.а., модулдун негизги жана кошумча тексттеринде берилген грамматикалык материалдар тандалып алынган. Тил үйрөнүүчүлөр тийиштүү лексикалык бирдиктерди туура грамматикалык формада пайдалануу үчүн түрдүү көнүгүүлөр берилип, өздөштүрүлгөн материал модулдун чегинде түрдүү кептик кырдаалдарда кайталанып турат. Ошондой эле бул бөлүмдө кыргыз жана орус тилдериндеги грамматикалык формалардын колдонулуш (айырмачылыктарын жана окшоштуктарын) өзгөчөлүктөрүн салыштырууга багытталган көнүгүүлөр да берилген.

«Коммуникативдик тапшырмалар» деген бөлүм модулдун негизги темасын андан ары өстүргөн кошумча тексттер жана тил үйрөнүүчүлөрдүн калыптанган лексикалык жана грамматикалык көндүмдөрүн “кеп жаратууга” алып чыга турган оозеки жана жазуу формадагы көнүгүүлөр (кеп ишмердигинин продукциялык түрү) менен коштолот. Бул бөлүм менен иштөөнүн жыйынтыгы тил үйрөнүүчүлөрдүн жайылган байланышкан айтымдарын жаратууга жана сүйлөшүү кырдаалдарында маектешүүчүнүн бир нерсе тууралуу көз карашын туюндурган репликасына жооп кайтарууга алып келет.

Модулдун өзгөчө бөлүмүн түзгөн «Өз алдынча иштөө боюнча тапшырмалар» тил үйрөнүүчүлөрдүн өз алдынча, автономдуу (же жарым автономдуу) түрдө модулдун

негизги темасы боюнча кошумча материалдарды издөө жана иштеп чыгуу ишмердигин, алган билимдерин тереңдетүүсүн жана кеңейтүүсүн, чыгармачыл долбоорлук же жеке иштерди аткаруусун шарттайт. Бул үчүн окуу китебинин аягында кошумча тексттер жана Интернет-сайттардын дареги берилген. Мындан тышкары, бул бөлүмдө кеп ишмердигинин рецепциялык түрү – жазуу билгичтигин калыптандыруу боюнча тапшырмалар бар. Алсак,

1. Орус тилинде берилген тексттин негизги мазмунун кыргыз тилинде түшүндүргүлө. Атуулдук (патриоттуулук) туурасында эмне билдиңер, кыскача айтып бергиле.

2. Элдердин ортосундагы толеранттуулук жана өз ара сыйлашуу маселелерине арналган конференция туурасында текстти окугула. Тексттин негизги өзөгүн түзгөн ойлорду таап, ага өзүңөрдүн ой-пикирлеринерди кошуп, гезиттик макала даярдагыла.

3. Долбоорлук иштер: Модулдун материалдарын жана өз тандооңор менен кошумча булактарды пайдаланып, кыргыз тилинде төмөнкү темалардын бирине презентация даярдагыла: а) Заманбап жашоодо элдердин өзүнчөлүгүн таануу маселеси (Кыргызстандын жана Россиянын элдеринин мисалында); б) Учурдагы диаспоралардын жашоосу жана көйгүлөрү (Россиядагы кыргыз диаспорасы, Кыргызстандагы орус диаспорасы); в) Мамлекет аралык мамилелерди калыптандырууда ынак коңшулук жана өз ара сыйлашуу мамилелерин ролу.

Окуу китебинин ар бир бөлүмү тил үйрөнүүчүлөрдүн кеп ишмердигинин рецепциялык жана продукциялык түрлөрү боюнча билгичтиктерин жана көндүмдөрүн мугалим тарабынан текшерилүүсүнө багытталса да, окутуу процесси тил үйрөнүүчүлөр менен мугалимдин ортосунда бирдиктүү, кызматташтык негизде, тең укуктуу өз ара иш-аракеттердин натыйжасында ишке ашырылат.

Окуу китебиндеги модулдун темалары да белгилүү максат менен тандалып алынган. Алар: «Кыргыз тили – элдин тарыхынын жана маданиятынын күзгүсү», «Манас» эпосу – кыргыз элинин маданий эстелиги, рухий туу чокусу», «Кыргыз элинин каада-салты жана нарк-насили», «Көп улуттуу Кыргызстан. Чет өлкөлөрдөгү кыргыз диаспорасы», «Учурдагы Кыргызстан. Шаарлар. Университеттер». Бул темалар негизен кыргыз тилдик дүйнө бейнесин чагылдырат, ал эми ар бир модулга орус тилинде жазылган киришүү бөлүмү тил үйрөнүүчүлөрдү дароо социомаданий контекстке алып келет. Киришүү бөлүмүндө модулдун негизги темасы боюнча алдын ала негизги (ключевой) ойлор жана жоболор берилген. Алар акырындык менен модулдун кыргыз жана орус тилдеринде берилген тексттеринде, тексттерден кийин берилген тапшырмаларда жана сабактардын башка бөлүмдөрүндөгү көнүгүүлөрдө андан ары өркүндөтүлөт.

Тилдеги бардык көрүнүштөрдү бир гана мыйзам ченемдүүлүк, бекем эреже же ыкма менен түшүндүрүп коюу мүмкүн эмес. Ошондой болсо да айрым тилдик үлгүлөрдү: тыбыштарды, сөздөрдү, сөз айкаштарын, макал-ылакаптарды, аңыз-уламыштарды, ыр түрмөктөрдү ж.б. тилдик көрүнүштөрдү этнолингвистикалык өңүттөн кароо менен элдин улуттук маданияты менен нарк-насили жөнүндө тереңирээк билүүгө жол ачылат. Аларда элдин дүйнөгө болгон баам-туюму, коомдук түзүлүштүн бейнеси, доордун идеологиялык көз карашы ж.б. шүүдүрүмдүн тамчысынан бүт аалам чагылып көрүнгөн сыңары, бажырайып көрүнүп турат [2.173.].

Практика далилдегендей, маданият аралык карым-катнашты өнүктүрүүнү негизги милдет катары алган окуу китептери учурдагы лингвистиканын жетишкендиктерин эске албай койбойт, тескерисинче, аларга бекем таянат.

Окуу китебинде «маани», «мазмун», «кырдаал», «контекст», «концепт», «тилдик ой жүгүртүү», «тилдик дүйнө бейне» деген түшүнүктөр көп колдонулат. Бул лингвистикада акыркы убактарда актуалдуу багыт болуп жаткан когнитивдик лингвистика менен белгилүү бир байланышты чагылдырат, башкача айтканда, мында когнитивдик мамиленин лингводидактиканын максаттарына жана милдеттерине баш ийет.

«Концепт» – бул глобалдуу ой жүгүртүү бирдиги. Ал адамдын билими менен тажрыйбасын чагылдырган маалымат структурасы сыяктуу, дүйнөнүн концептуалуулугу менен категориялуулугунун жана тилдик дүйнө бейнеси менен тилдик ой-жүгүртүүнүн башкы компоненти катары тил үйрөнүүчүлөрдүн маданият аралык мамиле жасоо, бөтөн маданий шарт-кырдаалдарды туура кабыл алуу мамилелерин калыптандырууда эң маанилүү бирдик болуп саналат. Натыйжада, учурдагы дидактикалык идеология менен лингвистикалык парадигманын байланышы ачык көрүнүп турат [4.218].

Ошентип, берилген окуу китебинде окутуунун жана дискуссиянын предмети болуп кыргыз маданиятына мүнөздүү болгон концептер «жер», «тил», «салт», «ата журт», «ата-бабалар», «ар-намыс», «аксакал» ж.б. эсептелет. Булар ар кандай тапшырмаларда чагылдырылып, негизинен окуу китебинин жалпы мазмунунун негизин түзөт. Алсак,

1. “Айкөл”, “арбак”, “намыс” концептерине арналган ар кандай тексттерден алынган үзүндүлөрдү окугула. Маалыматты пайдаланып, бул концептердин кыргыз маданиятындагы ролу туурасында айтып бергиле.

2. Төмөнкү концептер Сиздерде кандай ойлорду жаратат? Алардын кыргыз жана орус маданиятында алган орду кандай? Өз ойлоруңарды негиздеп, конкреттүү мисалдарды келтиргиле.

3. Элдик даанышмандыкты чагылдырган төмөнкү афоризмдерди окугула. Кыргыз жана орус маданиятына мүнөздүү болгон концептерди тапкыла. Алардын маани-мазмунун салыштыргыла жана алар эки маданиятта бирдей эле мааниде колдонулабы же жокпу түшүндүрүп бергиле.

Окуу китебинин материалдары катары тарыхый жана адабий булактар, учурдагы дискурс (интервью, билдирме, кат) колдонулган, тагыраак айтканда, адабий булактар модулдун жалпы мазмунуна жооп берген кыргыз жана орус акындарынын, жазуучуларынын чыгармалары жана публицистика, ал эми учурдагы дискурс катары ар кандай адамдардан алынган интервьюлар жана ар кандай темада жазылган текст-билдирмелер, каттар алынган. Мисалы, ММЛУнун ректору менен болгон интервью, кыргыз архитектору менен болгон интервью, кыргыз тилин чет тили катары окуган орус студенттеринин ар кандай темага жазган текст-билдирмелери.

Ошентип, “Кыргыз тили КМШ өлкөлөрүүчүн” окуу китебинин түзүлүшүнүн негизги принциптери төмөнкүлөр:

- 1) Эл аралык маданий коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу;
- 2) Кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрүнө (окуу, угуу, сүйлөө, жазуу) көнүктүрүүчү жана коммуникативдик көнүгүүлөр аркылуу окутуу;
- 3) Маданият, өлкө таануу багытындагы модулдук түзүлүш;
- 4) кырдаалдык-контексттик мамиле кылуу;
- 5) грамматикалык моделдерди калыптандыруу;
- 6) Аудиториялык жана өз алдынча иштери (долбоорлор);
- 7) Окуу материалдары: тарыхый жана адабий булактар жана учурдагы дискурс; маалыматтын кошумча булактары: тексттер, сөздүктөр жана Интернет-сайттар.

Жыйынтыгында айтарыбыз, сөз болуп жаткан окуу китеби тил үйрөнүүчүлөрдүн сүйлөшүү деңгээлин жогорулатып, маданият аралык карым-катнашка эркин жана ишенимдүү катышууга жөндөмдүү болгон көп маданияттуу тил инсанын калыптандырууда оң жыйынтыктарды алууга өбөлгө түзүп, каражат боло алат деп ишенебиз.

Биздин оюбузча, модулдун негизги мазмуну менен ар кандай коммуникативдик тапшырмалар, өз алдынча иштөө тапшырмалары (оозеки жана жазуу), кошумча тексттер бардыгы комплексте көп тилдүүлүккө жана көп маданияттуулукка, т.а., кыргыз жана орус тилдери жана маданияты алака-байланышына окутууда негизги методикалык негиз боло алат.

Адабияттар:

1. Биялиев К.А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы. – Б.: КРСУ, 2007. – 261 б.
2. Иптаров С. Кызыл тилде катылган кыргыз дүйнө бейнеси // Кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары. Усулдук колдонмо. – Бишкек, 2006. – 172–183-б.
3. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. – М.: Изд-во МГЛУ (русская версия), 2003. – 256 с.
4. Шамов А.Н. Когнитивный подход к обучению к лексике: моделирование и реализация: дис....д.пед.наук. – Нижний Новгород, 2005. – 537 с.
5. Чертовских О.О. Межкультурная коммуникация как методологическая основа построения учебного процесса в университетах Великобритании и Российской Федерации: Дис. ...канд. пед. наук. – М., 2003. – 172 с.